

ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Τῆ 2ῃ Ἰανουαρίου ἐνεστῶτος ἔτους ὁ ἐν Βουλγαρελίῳ τοῦ δήμου Θεσσαλίας δημοδιδάσκαλος Γ. Παπαδημητρίου ἀνεκοίνωτέ μοι τάδε α' Ὁ πατήρ μου, ὅστις εἶνε ἱερεὺς, ἱερουργῶν ἐν τῇ συνοικίᾳ Βουλγαρελίου Παλαιοκατούνω, ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς Παναγίας, εὗρεν ἐκεῖ ἐντυπον παλαιὸν Μηναιόν, φέρον ἐξωτερικὰ καλύμματα ἐκ λεπτῆς σανίδος περικεκαλυμμένης διὰ λεπτοῦ ἐπίσης δέρματος, ὡς συνειθίζον νὰ κατασκευάζωσιν οἱ παλαιοὶ τὰ καλύμματα τῶν βιβλίων. Ἡ παλαιότης αὐτοῦ διήγειρε τὴν προσοχὴν τοῦ πατρός μου, ὅστις, ἐξετάσας μετὰ περιεργίας αὐτὸ, ἀνεκάλυψεν, ὅτι εἶχε δωρηθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐνταῦθα μονῆς εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος παρεκκλήσιον πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν. Προχωρῶν δ' εἰς τὴν ἔρευνάν του εὗρεν, ὅτι τῇ Μονῇ εἶχε δωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς προηγουμένως. Ταῦτα ἦσαν γεγραμμένα παλαιοῖς γράμμασιν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐτέρου τῶν περικαλυμμάτων. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐτέρου ἦσαν πολλὰ χαρτία ἐπικεκολλημένα ὡς ἀν' ἐπίτηδες τρόπον τινά. Τὰ χαρτία δὲ ταῦτα ἀποξέσας ὁ πατήρ μου ἀνεκάλυψε κάτωθεν ἐπὶ τῆς σανίδος τὰ ἐξῆς ἄτινα ἀντιγράφω ἀκολουθῶν τὴν ὀρθογραφίαν των'

1803 *Κανο θημοι το καιρο οπου μπικε το ασκερι*
νοεμβρίου *μεσα 50 σουλι και καμαν απο τα ευγα του σεμ-*
3 *τεβριου . . εος (;) . . . βριου και ο θεος να καμη*
τα δηκα του δυνατη εσαβροδικα οι χριστιανοι απο
την μπινα και ο θεος ναν τους βγαλ ισε σελνα
μετι. του χριζουγενου εξ αποφασεος

μαρκο μπουτζιαρις

«Ὁ τρόπος τῆς εὐρέσεώς του, ὁ χαρακτήρ ὁ γραφικὸς, ἡ ἀκρίβεια τῶν χρονολογιῶν με πείθουσιν, ὅτι πρόκειται περὶ γνησίου χειρογράφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη γραφέντος ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Αἱ ἀνεπαρκεῖς μου ὁμῶς ἱστορικαὶ γνώσεις δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσω πεποιθήσιν, ἂν οὐ ἀγνοῶ καὶ ἂν ἦτο ὁ Μπότσαρης ἐντὸς τοῦ Σουλίου κατὰ τὴν καταστροφὴν του ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν προσφεύγω εἰς ὑμᾶς, ὅπως μοὶ ὑποδείξητε τὸν καταλλήλοτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς του αὐτόσε πρὸς ἐξέτασιν καὶ τοποθέτησιν ἐν τῷ ἐθνομολογικῷ Μουσεῖῳ· διότι μολονότι δὲν προσθέτει τίποτε εἰς τὴν ἱστορίαν, καταδεικνύει ὁμῶς ὑφ' οἷων σκέψεων κατείχοντο οἱ Σουλιῶται κατὰ τὴν 3 Νοεμβρίου 1803 καὶ τὴν πρῶτον ἀνάπτυξιν τοῦ φλογεροῦ πατριωτισμοῦ τοῦ μικροῦ τότε Μάρκου».

Ὁ φιλότιμος ἀνταποκριτῆς μου, καταλλήλως μετ' ἐμοῦ συνεννοηθεὶς, πράγματι ἀπέστειλε μετ' οὐ πολὺ τὴν σανίδα τοῦ καλύμματος, ἐφ' ἧς τὸ ἄνωθι σημείωμα εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἱστορικὴν καὶ ἐθνομολογικὴν ἐταιρείαν, εἰς ἣν ὑπέβαλον δημοσίᾳ τὸ πολύτιμον δῶρον ἐν τῇ κατὰ Μάϊον γενικῇ συνελεύσει τῶν ἐταίρων, ψηφισάση τὰ προσήκοντα εὐχαριστήρια εἰς τὸν δωρητὴν. Δημοσιεύων δ' ἐνταῦθα τὴν ἐπιστολὴν, δι' ἧς ἀνηγγέλθη μοι ὑπ' αὐτοῦ τὸ δῶρημα, ἐν ἧ συμπεριελήφθη καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ σημειώματος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, συνοδεύω αὐτὴν διὰ πανομοιότυπου αὐτοῦ¹ (Ἴδε παρένθετον πίνακα Α'), προσθέτων ὀλίγας παρατηρήσεις.

Περὶ τῆς γνησιότητος καὶ ταυτότητος τῆς γραφῆς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη οὐδεμία πράγματι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Εἰς τὰ ὀρθὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Παπαγεωργίου προστίθεται ἡ πεποίθησις, ἣν δυνάμεθα νὰποκομίσωμεν ἐκ τῆς

¹ Τὸ σχῆμα τῆς εἰκόνος δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρωτότυπον τῆς σελίδος, τῆς ταχυγραφίας περιορισθείσης εἰς μόνον τὰ ἐπὶ τῆς σανίδος τοῦ καλύμματος τοῦ Μνημείου σημεῖωμα τοῦ Μπότσαρη.

παραβολῆς τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος τοῦ σημειώματος τούτου πρὸς τε τὴν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ 1823 ληφθεῖσαν ὑπογραφήν αὐτοῦ ἣν παραθέτω ἐνταῦθα¹ καὶ πρὸς τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῇ Ἔστιά τὸ πρῶτον² καὶ κατόπιν ἐν ταῖς ἐμαῖς Μικταῖς σελίσιν³ ἐκδοθῆν πανομοιότυπον τῆς πρώτης σελίδος τοῦ ἐνώπιον τοῦ Rouqueville τῷ 1809 ἐν Κερκύρα γραφέντος βραχέος ἑλληνοαλβανικοῦ λεξικοῦ τοῦ μεγάλου Σουλιώτου. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι τῷ μὲν 1803 ὁ Μάρκος ὑπεγράφετο *Μπότζιαρις*, ἀργότερον δὲ, ὡς δεικνύει ἡ ἄλλη ὑπογραφή αὐτοῦ, *Μπότζαρις*. Οὐδὲ δύναται νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἐν τῇ ἐκ Βουλγαρελίου σανίδι πρέπει νὰ αναγνωσθῆ ὁμοίως *Μπότζαρις*, ἐκλαμβανομένου τοῦ εἰς τὸ ζ ἐπομένου καὶ μετ' αὐτοῦ ἠνωμένου ἢ ὡς παρεκτάσεως τοῦ γράμματος ἐκείνου· ἀπ' ἐναντίας δὲ εἶνε σαφές, ὅτι ἔχομεν δύο γράμματα, ζ καὶ ι, ἠνωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό.

Ἡ δὲ ἀνωτέρω κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ πατρὸς τοῦ κ. Παπαγεωργίου ἐκτεθεῖσα ἱστορία τοῦ Μηναίου, οὐ τὸ ἕτερον τῶν καλυμμάτων ἔφερεν ἐπιγεγραμμένον τὸ σημείωμα τοῦ Μπότσαρη, μὲ πείθει, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ποδεχθῶμεν τὴν ἐν Σουλίῳ παρουσίαν τοῦ Μάρκου ἐν ἔτει 1803. Τὸ Μηναῖον φαίνεται ἀπὸ τῆς εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Βουλγαρελίου προσηλώσεως μὴ ἐξαχθῆν ἐξ αὐτοῦ. Ἐκεῖ δὲ παραμένων πιθανώτατα ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ καλύμματος τοῦ Μηναίου ὁ Μάρκος τὸ σημείωμα αὐτοῦ. Ἡ δ' ἐκεῖθεν μαρτυρουμένη ἀπουσία αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Σουλίῳ κινδύνων ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς, ἂν μὴ ἐξ

¹ Ἡ μὲν ὑπογραφή ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἔστιά τῆς 7 Μαΐου 1878 σ. 289, ἡ δ' ἐπιστολή, ἐξ ἧς ἐλήφθη, ἀποκειμένη παρὰ τοῖς κληρονόμοις Κώστα Μπότσαρη, ἐγράφη τῇ 11 Φεβρουαρίου 1823 ἐκ Μεσολογγίου δι' ἑλλης χειρὸς, φέρουσα μόνον τὴν ὑπογραφήν τοῦ Μάρκου καὶ ἰδιόχειρον αὐτοῦ ὑπερόγραφον, ἐξεδόθη δ' ἐλλόκληρος ἐν τῇ Ἔστιά τῆς 25 Σεπτεμβρίου 1877 σ. 623.

² Ἐν τῇ ἡμερῆδι Ἔστιά ἐν τῷ φύλλῳ τῶν Χριστουγέννων 1895.

³ Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ὡς λεξικογράφος σ. 538.

ἄλλων λόγων λανθανόντων ἡμᾶς, ἐκ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ Μάρκου, ὅστις, τῷ 1788 ἢ κατ' ἄλλους τῷ 1790 γεννηθεὶς, εἶχε τῷ 1803 ἡλικίαν δεκαπέντε ἢ καὶ μόνον δεκάτριῶν ἐτῶν.

Ἀσάφειαν δὲ τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας παρέχει ἡ μὴ βεβαία ἀνάγνωσις τῶν τελευταίων λέξεων τοῦ προτελευταίου στίχου σὲ σελυαμεῖτι, ἀνθ' ὧν ὁ κ. Ν. Βλαχογιάννης, ὁ ἕνεκα τῆς ἀναγνώσεως τῶν μακρῶν χειρογράφων τοῦ Μακρυγιάννη πολλὴν ἀποκτήσας πείραν τῆς τοιαύτης κακογραφίας, προτείνει ν' ἀναγνώσωμεν σὲ τελυουμον (= τελειωμόν). Οὐδ' εἶνε σαφὲς ποῦ ἀναφέρονται καὶ τίς εἶνε ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῶν ἐπομένων λέξεων τοῦ χριστουγενον ἐξ ἀποφασεος.

Λυπηρὸν δὲ εἶνε ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ἐξετρίβησαν τὰ γράμματα ἢ καὶ ἀριθμοὶ μεταξὺ τῶν λέξεων σεμπεβρίου καὶ ... βρίου, καὶ διαλανθάνουσιν οὕτως ἡμᾶς χρονολογικὰ διδόμενα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο μέγας νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἱστορικοὺς συνδυασμοὺς ἐν σχέσει πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ Σουλίου.

Ὅπωςδὴποτε τὸ σημεῖωμα τοῦτο εἶνε ἀξιολογώτατον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, καὶ ἡ σάνις ἐφ' ἧς εἶνε ἀναγεγραμμένον ἐτάχθη εἰς τὰ πολυτιμώτατα κειμήλια τοῦ Μουσείου τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἔθνολογικῆς ἐταιρείας.

Ἐν τέλει δ' ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης διὰ τίνα λόγον, ἐν ᾧ ὁ Μᾶρκος ἔγραφε τὸ ὄνομα αὐτοῦ διὰ τοῦ ζ, ἡμεῖς διαφωνοῦντες πρὸς τὸν τρόπον τῆς γραφῆς αὐτοῦ ἐκείνου γράφομεν αὐτὸ ἐνταῦθα διὰ τοῦ σ, ἐν ᾧ καὶ ἡμεῖς ἄλλοτ' ἐγράψαμεν αὐτὸ διὰ τοῦ ζ¹. Βεβαίως ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ διαφωνία φαίνεται ἀδικαιολόγητος. Ἀλλὰ λόγος ἰσχυρὸς ἀγαγὼν εἰς τὴν διὰ τοῦ σ γραφὴν, ἣν ἄλλως ἀκολουθοῦσιν ἀπὸ μακροῦ σχεδὸν πάντες παρ' ἡμῖν, εἶνε τὸ ὅτι ἡ διὰ τοῦ ζ δὲν ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν προφορὰν τοῦ ὀνόματος. Διὸ βλέπομεν ὀρθῶς αὐτοὺς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Μάρκου ὡς τὸ πλεῖστον γράφοντας τὸ ὄνομα αὐτῶν.

¹ Ὁ Μᾶρκος Μπότζαρης ὡς λεξικογράφος ἐνθ' ἂν.

διὰ τοῦ σ, ἀδικαιολογήτως δὲ καὶ διὰ τοῦ Β ἐν ἀρχῇ ἀντὶ τοῦ Μπ. Ἴτως δὲ θὰ ἠδύνατο νάποδειχθῇ δι' ἀκριβοῦς ἐξετάσεως, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μᾶρκος ἐγράψει προΐόντος τοῦ χρόνου τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὄνομα ἐμαίως διὰ τοῦ σ. Πράγματι δὲ ἄλλο καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν τὸ το (τσακόνω, τσαρούχι, Τσόχας) καὶ ἄλλο τὸ τζ (τζάκι, τζαναμπέτης, Τζάννος). Ἡ δὲ περὶ τὴν γραφὴν τῶν δύο φθόγγων σύγχυσις εἶνε ἤδη παλαιά, ὡς ἀρκεῖ νάποδείξη τὸ Τζέκωνες τοῦ Πορφυρογεννήτου¹ καὶ τὸ Τζάκωνες τοῦ Μάζαρι² ἀντὶ τῶν παρ' ἡμῖν Τσακόνων.

¹ Τόμ. Α' σ. 696 ἐκδ. Βόννης.

² Ἐπιθμηρία ἐν Ἄδων παρὰ *Boissonade* (*Anecdota Graeca*. Ἐν Παρισίοις 1831 Τόμ. Γ' σ. 164).